ACADEMIA ROMÂNĂ
MEMORIILE SECŢIUNII ISTORICE
SERIA III TOMUL VI MEM. 9

HARTA MOLDOVEI
DE
DIMITRIE CANTEMIR

DE
G. VÂLSAN
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

CVLTVRA NAŢIONALĂ
BUCUREŞTI
1926

HARTA MOLDOVEI
DE
DIMITRIE CANTEMIR

DE

G. VÂLSAN

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința publică dela 6 Iunie 1924

I

Se credeà că harta însoțind de o sută cincizeci de ani «*Descriptio Moldaviae*» este, dacă nu chiar copia exactă a originalului lui Dimitrie Cantemir, cel puțin o interpretare destul de apropiată de original. Și erà de mirare cum, lângă un capo-d'operă, dovedind tot atât de multă pricepere cât și iubire de subiect, fostul Domnitor al Moldovei alăturase o schiță care — lăsând la o parte multele greșeli, evident datorite reproducerii — se arătà stângace, insuficientă și adesea fără raport cu textul. — De sigur o astfel de schiță nu erà mult inferioară altora care însoțeau monografiile geografice obișnuite ale epocei. Dar dela mintea superioară a Domnitorului Moldovei, care reușise să deà poate cea mai bună descriere geografică și etnografică a vremei sale, erà de așteptat o hartă mai apropiată ca valoare de textul pe care îi ilustrà.

Astfel de presupuneri făceau o nedreptate lui Cantemir. Astăzi suntem în măsură să lămurim această problemă și să dovedim, fără posibilitate de îndoială, că harta anexată *Descrierii Moldovei*, dela ediția Büsching până acum, nu este opera lui Cantemir, ci reprezintă cel mult o meschină reducere și interpretare a hărții adevărate, — care există, s'a tipărit, e infinit superioară celei cunoscute, poate stà cu cinste alături de *Descrierea Moldovei* și alcătuiește, până acum, cel dintâiu

document cartografic românesc[1]), de o importanță istorică și geografică neprețuită pentru noi.

Chiar înainte de aflarea hărții adevărate existau motive puternice de îndoială asupra autenticității hărții care a avut cinstea să stea atâta timp alături de opera marelui Voevod. In «*Hronicul vechimei a Romano-Moldo-Vlahilor*» există un pasagiu semnificativ: «Cu doi ani mai înainte, toată hotărîrea Țării Moldovei *cu tabla gheografică, cu câtă osârdie și trudă s'au putut, deplin,* precum ni se pare, s'au șiruit». Aceste epitete de «osârdie», «trudă» și «deplin», dacă se potriveau textului, nu se potriveau de loc «tablei gheografice». Chiar în «*Descriptio*» sunt multe fraze referitoare la hartă, pe care harta lui Büsching nu le poate confirmà.

Capitolul II începe astfel:

«Moldavia in latitudine a gradu 44°54′ ad usque 48°51′ extenditur. Longitudinis ratio incerta; plerorumque tamen Geographorum sententia, occidentalis ipsius pars, quae Transylvaniam tangit in longitudinis 45°39′ collocatur, alteri extremitati, ubi prope Albam Iuliam, incolis Czetate Alba in acutum angulum desinit, gradus 53°22′, *ut ex tabula videri potest*, assignantur».

Se precizează deci longitudinea și latitudinea, și se descrie unghiul ascuțit pe care îl face Moldova la Cetatea-Albă, iar, pentru control, *cititorul e trimis la hartă.* Insă harta lui Büsching nu are nici meridiane nici paralele, iar unghiul ascuțit dela Cetatea-Albă e retezat de cadrul hărții, astfel că Moldova apare ciuntită. De aceia în textul german pasagiul «*ut ex tabula videri potest*» nu a mai fost tradus.

Descriind hotarul spre Sud Cantemir, dă următoarele preciziuni:

«Hodieque Prutum flumen ab ostio usque ad pagum Trajan, inde Trajani fossam, per Botnam amnem, et rectam lineam ad Bicul amnis ostium, ubi se in Tyratem exonerat, ductam habet terminos, *prout in delineatione clare patet*».

In harta lui Büsching nu există nici satul Traian, nici «șanțul lui Traian» și nici râul Bicul nu poartă nume. Și acì textul german uită

[1]) Intâia hartă românească, de care avem știri sigure, este o hartă a Valahiei a Stolnicului Constantin Cantacuzino, tipărită în Padova, la 1700. Originalul nu a fost descoperit încă, dar în Del Chiaro, *Historia delle moderne rivoluzioni della Valachia*, Venezia, 1718, avem o reproducere care pare destul de bună. Asemenea *Harta Ungariei* de d'Anville (v. planșa II de la sfârșitul acestei comunicări) are Valachia lucrată tot după harta Stolnicului Cantacuzino.

să traducă «*prout in delineatione clare patet*» («precum se poate vedeà clar în desemn»).

Pentru hotarul de Miază-Noapte, Cantemir scrie:

«Atque ita hodie *conjuncti inter se* amnes Tyras, Seraphinecz, Colaczin et Czirimusz, boreales Moldaviae limites, ubi provincia Campus Longus Ruthenus est, constituunt».

Nici una din aceste numiri nu se pot descifrà pe harta lui Büsching. Ele există însă *toate* pe adevărata hartă a lui Cantemir, unde Colacinul și Serafineț sunt desemnate ca eșind în sens invers din acelaș lac, Colacin, care e descris și la capitolul lacurilor cu aceiaș caracteristică [1]).

Hotarul spre Ardeal, Cantemir il arată ca «o linie dusă dela izvoarele râului Cirimuș prin izvoarele râurilor Suceava, Moldova, Bistrița și Trotuș, până la râul Milcov» («a fontibus amnis Czirimus, per origines fluviorum Suczava, Moldava, Bistriza et Totruss (Tortuss) usque ad fluvium Milcow linea»).

Așà se arată hotarul și pe harta adevărată a lui Cantemir. In harta lui Büsching hotarul tae toate aceste râuri, dintre care numai Moldova și Milcovul sunt numite, — ceia ce înseamnă poate că această modificare a hotarului a avut loc între 1716 și 1769.

La sfârșitul cap. II, Cantemir mai are următoarea frază:

«His limitibus circumscripta Moldavia, ambitu 237 horarum itineris vel 711 milliariorum italicorum continetur, *quem computum facile inire poterit, cuicunque adjectam huic tractationi mappam geographicam consulere libuerit.* Olim autem, cum Bessarabia nondum turcico, tartaroque milite esset firmata, horas 247, milliaria 822 in circuitu habebat».

Deci harta originală a lui Cantemir *aveà o scară în ceasuri și în mile italiene*, și autorul îndeamnă pe cetitor să controleze pe hartă. Harta lui Büsching nu are nicio scară, iar textul german omite și această frază referitoare la «calculul care se poate face ușor de pe hartă» (p. 41).

---

[1]) «Lacus *Colaczin*, in Poloniae confinibus, hac re potissimum notatu dignus, quod ex ejus boreali australique parte duo fluvii *Colaczin* et *Seraphinez* oriantur, Moldaviae Poloniaeque, inter Tyratem et Hierasum, limites describant» (pag. 9, ed. Acad.). In realitate, lacul Colacin este un lac ca multe altele pe platforma podolică și moldo-basarabeană și din el iese numai pârâul Colacin. Cantemir deci, cu ciudata lui slăbiciune pentru curiosități, înregistrează ca adevăr un basm, cum i se mai întâmplă și aiurea în «Descriptio Moldaviae».

Aceste motive, și altele de aceiaș natură [1]), m'au făcut să urmăresc de mult, prin diferite biblioteci străine, harta lui Cantemir. Am descoperit-o în anul comemorării a două sute de ani dela moartea Voevodului, și aproape în ziua morții lui. M. S. Regele a cinstit această descoperire, menționând-o în discursul Său, ținut la Academie, asupra lui Cantemir.

Harta adevărată a lui Cantemir se află la Biblioteca Națională din Paris, într'un singur exemplar, este catalogată, probabil cu puțin după 1832, și a fost chiar semnalată într'o notă de trei rânduri, în studiul asupra geografului Joseph-Nicolas Delisle, publicat în 1915 de actualul bibliotecar principal al secțiunii hărților, d-l A. Isnard, care nu a bănuit că această hartă ar fi necunoscută și atât de importantă pentru istoria cartografiei românești și pentru opera lui Cantemir [2]).

V. A. Urechiă, prevenit de un pasagiu dintr'un studiu al geografului d'Anville, deschide cel dintâiu problema hărții adevărate a lui Cantemir [3]). Dar, cercetând prea superficial colecțiile de hărți ale Bibliotecii

---

[1]) De pildă în Cap. III, referitor la ape, textul lui Cantemir cuprinde nu mai puţin de 51 numiri pentru Siret şi afluenţii săi principali şi secundari. Harta lui Büsching notează numai Siret, Moldova, Berhecz şi Milcow! Textul se ocupă într'o jumătate de capitol numai de lacuri. Harta lui Büsching nu înregistrează decât Brateşul (fără nume). Cap. IV descrie amănunţit «ţinuturile» Moldovei. Harta lui Büsching nu dă nicio limită de judeţ. Harta adevărată a lui Cantemir înregistrează, afară de foarte rare excepţii, *toate* râurile, pâraele şi lacurile pomenite în text şi dă numele şi limita tuturor ţinuturilor. Cantemir lucrase această hartă cu gândul de a fi de un folos real cititorului, iar nu cu gândul de a adăogà un simplu apendice «geografic». Singura urmărire a capitolului privitor la ape, de o parte pe harta lui Büsching, de altă parte pe harta care formează obiectul studiului de faţă, e suficientă spre a convinge pe oricine că de astă dată ne aflăm în faţa adevăratei hărţi. *In concepţia lui Cantemir textul și harta se întregesc reciproc: harta este localizarea clară a tuturor numirilor geografice din text, iar textul nu e decât un admirabil comentariu al hărții.*

[2]) A. Isnard, bibliothécaire principal à la Bibliothèque Nationale, *Jos.-Nicolas Delisle, sa biographie et sa collection de cartes géographiques à la Bibliothèque Nationale* (Extrait du Bulletin de la Section de Géographie), Paris, Imprim. Nationale, 1915, p. 104.

[3]) V. A. Urechiă, *Chartografia română*, in «Analele Acad. Rom.», II, 2, 1881, pp. 414—425. Iată pasagiul, deosebit de interesant, care l-a făcut pe Urechiă să presupuie că principele Cantemir a lăsat o *altă* hartă de cât cea publicată de Büsching: «On ne me saura point mauvais gré d'avertir en terminant ce Mémoire, que ces pays de Transilvanie, de Valakie, de Moldavie, sont représentés d'une manière très imparfaite dans les cartes qui peuvent être entre les mains de tout le monde. Les morceaux particuliers de Géographie que j'ai eu la bonheur de rassembler sur ces objets, ont dû me

Naționale, trece pe lângă opera lui Cantemir fără să o găsească. Nu trebuie să mai insist asupra presupunerii lui A. Papadopol-Calimah care erà încredințat că harta Moldovei de Rigas, din 1797, ar fi însăși harta lui Cantemir [1]).

Subt acest titlu se mai aflau două rânduri, care ulterior au fost rase cu cuțitul [2]). Din rândurile rase, cu ochii liberi se pot distinge cu

---

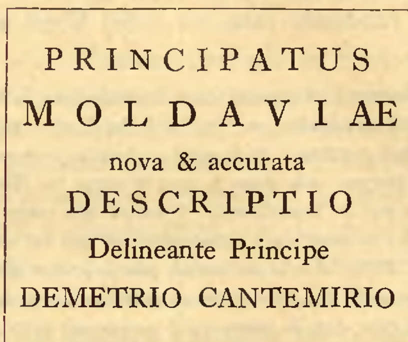
convaincre de ce que j'avance. Une grande carte manuscripte de la Transilvanie, dressée dans le pays, m'ayant été communiquée, j'ai eu le loisir d'en faire une réduction, qui renferme ce que l'original contenait d'essentiel et de plus intéressant pour notre curiosité. J'ai connu par ce moyen, que dans la grande carte de Hongrie par Muller, il y avait beaucoup à redire sur la Transilvanie. Il existe une carte particulière de la Valakie, dont l'auteur porte le nom de Cantacuzène, et qui est dédiée à un Comnène, archevêque de Dristra. *Enfin, il m'a été permis par le prince Antiochus Cantemir, ambassadeur de Russie auprès du Roi, de copier en entier la carte de Moldavie dressée par Démétrus Cantemir son père, dans le temps qu'il gouvernait cette province en qualité de Hospodar ou de Voïvode.* Comme ces morceaux, ainsi que beaucoup d'autres, ne sont pas assujétis à une rigueur géométrique, j'ai senti qu'on ne pouvait les allier, pour ne composer un tout assez régulier sans y employer du travail et de l'intelligence. Mais il en résulteroit un morceau précieux pour la Géographie; et en représentant dans un coin de la carte les mêmes contrées réduites à ce qu'on connaît de position dans l'antiquité, cette carte pourrait être intitulée, Dacia vetus et nova. — *Nota.* L'auteur de ce Mémoire a fait usage des morceaux de Géographie dont il est parlé ci-dessus, en dressant la troisième partie de sa carte de l'Europe, publiée en 1761». (J. B. d'Anville, *Mémoire sur les Peuples qui habitent aujourd'hui la Dace de Trajan,* în «Recueil de l'Acad. des Inscriptions et Belles Lettres», XXX, 1771, pp. 268—269). Urechiă, citând acest pasagiu, se întreabă: «ce muzeu sau bibliotecă fericită posedă acea prețioasă, din îndoite puncte de vedere, operă a Voevodului Moldav ?». Harta se află aproape subt mânile sale. Urechiă adaogă: «Ne putem în parte consolà, căci înainte și mai corect de cum este în ediția germană a «Descrierii Moldovei», d'Anville a reprodus această hartă în partea a treia a cartei Europei, publicată de el în 1761, la Paris». E curios că, după această constatare — care dă de presupus că Urechiă a confruntat hărțile Büsching și d'Anville — autorul, care însoțește communicarea sa de multe planșe în culori, costisitoare, nu găsește de cuviință să reproducă *de atunci* și fragmentul din harta Europei de d'Anville, în care, cum recunoaște singur, se află o reproducere redusă a hărții veritabile a lui Cantemir, mai bună decât harta lui Büsching. E probabil însă că Urechiă a cetit numai nota lui d'Anville și nu i-a mai căutat harta (care se află în celebrul atlas d'Anville). Dacă ar fi reprodus-o, de acum cincizeci de ani ar fi dispărut confuzia între schița Büsching și harta adevărată a lui Cantemir.

[1]) A. Papadopol-Calimah, *Charta Moldovei lucrată de Rigas la 1797*, «Convorbiri Literare», XVII (1883), pp. 325 și urm.

[2]) Probabil de un anticar care vrea să vândă harta, trecând-o drept mai recentă. Astfel de cazuri sunt dese, mai ales în secolul XVIII, când moda cu privire la hărți cereà să se prețiuască mai mult o hartă nouă decât una veche.

greutate cifrele 17... Prin reproducere fotografică apare aproape clar data completă: 1737. Voiu arătà, mai departe, cum această dată s'a putut aflà și pe altă cale.

Harta adevărată a lui Cantemir poartă titlul:

PRINCIPATUS
MOLDAVIAE
nova & accurata
DESCRIPTIO
Delineante Principe
DEMETRIO CANTEMIRIO

Catalogul Bibliotecii Naționale, după titlu, dă dimensiunile în milimetri și numărul de înregistrare:

510 × 385, Kl. 953 [1]).

Toată harta e gravată în negru. O linie subțire, galbenă, însoțește limitele țării și județelor. «*Via Traiani*», valul lui Traian, în Covurluiu și în Basarabia până la Nistru, e colorat cu o linie roșie deschisă. Aceiaș nuanță colorează un singur punct în cuprinsul hărții: un semn de cetate, în cruce culcată, pe marginea Prutului, deasupra satului «Stanilesty», în dreptul pârâului «Lapuszna». Subt acest semn roșu stă scris: «*Hic Russi pugnarunt cum Turcis* A^0 *1711*». Semnul acesta, discret și impresionant prin gândurile pe care le evocă, este, el singur, o mică dovadă de paternitatea lucrării.

Chenarul hărții e împărțit în meridiane și paralele [2]). Trebuie semnalat, în această privință, un desacord între hartă și textul «Descrierii», care arată că dela ultima redacțiune a textului până la publicarea hărții,

[1]) Kl. înseamnă «colecțiunea Klaproth». E, de sigur, colecțiunea savantului orientalist francez Jules Klaproth, colaborator principal la «Nouveau Journal asiatique». Colecțiunea intră, prin cumpărare, la Biblioteca Națională din Paris, în anul 1832.

[2]) Cinevà le-a prelungit cu creionul în cuprinsul hărții, ceia ce arată că harta a fost în mâinile unui geograf cartograf care a încercat să utilizeze opera lui Cantemir pentru ridicarea hărților sale personale.

Cantemir a schimbat cadrul astronomic al hărții, deci și forma cartografică a țării.

Textul dă pentru latitudine $44^{0}54'$—$48^{0}51'$. Pentru longitudine, Cantemir, semnalând nesiguranța determinărilor, rămâne la părerea celor mai mulți geografi (plerorumque Geographorum sententia) că Moldova ar fi cuprinsă între $45^{0}39'$ și $53^{0}\ 22'$ (subînțeles dela Ferro, care erà primul meridian, admis de toți geografii în epoca lui Cantemir). De unde a luat Cantemir aceste determinări, nu putem ştì. Nu a rămas însă la ele. Harta a corectat-o și dacă și-ar fi publicat singur opera, de sigur ar fi corectat și textul. Corecțiunea e împortantă: latitudinea rămâne neschimbată, dar longitudinea pe hartă e $46^{0}\ 52'$ — $52^{0}\ 45'$. Aceasta înseamnă că lui Cantemir i-s'a părut că geografii epocei exagerau prea mult lărgimea dela Vest la Est a Moldovei ($9^{0}\ 1'$, ceia ce dă aproape 700 km lărgime) și de aceia în hartă reduce această lărgime cu aproape un grad și jumătate ($7^{0}\ 37'$ adică cu vre-o 106 km). O astfel de modificare importantă, care schimbă toate raporturile de râuri, localități, forme de județe, e greu de admis că și-ar fi îngăduit-o altcinevà decât însăși autorul. El a putut cel mult primì sfaturi dela geografii «prieteni» de care vorbește în altă parte (vezi *Hronicul*, pp. 178—179). Chiar cu această modificare, Moldova apare exagerat de extinsă în lărgime. Hărțile moderne dau numai o lărgime de $5^{0}\ 48^{0}$ ($42^{0}\ 22'$ — $48^{0}\ 10'$ dela Ferro, sau $22^{0}\ 22'$ — $28^{0}\ 10'$ dela Paris, deci 450 km). Nu numai în lărgime, ci și în lungime — în direcția Nord-Sud — Moldova lui Cantemir e mai întinsă decât o arată hărțile moderne. Cantemir dă pentru latitudine $44^{0}\ 54'$ — $48^{0}\ 51'$, pe când hărțile moderne arată $45^{0}\ 15'$ — $48^{0}\ 38'$. Harta lui Cantemir deci întinde Moldova spre Nord cu vre-o 20 km, iar înspre Sud cu vre-o 40 km mai mult decât o arată cercetările de precizie ale vremii noastre. (Vezi harta comparativă dela Fig. 1.)

Cu acest prilej trebuie semnalat încă un fapt: Moldova, după harta lui Cantemir, apare greșit situată pe glob, fiind împinsă mult spre Răsărit (după datele textului cu aproape trei grade, după hartă cu peste patru grade). Pe o hartă modernă, Moldova lui Cantemir ar fi așezată *aproape în întregime la Răsărit de Nistru*; granița carpatică ar începe dela Chișinău spre Răsărit.

Bine înțeles, aceste greșeli nu trebuie să fie trecute pe seama lui Cantemir. Ele sunt greșelile *geografiei* din vremea lui Cantemir și apar în

toate hărţile sec. XVIII. Numai perfecţionarea instrumentelor şi progresele metodelor astronomice le-au putut înlăturà.

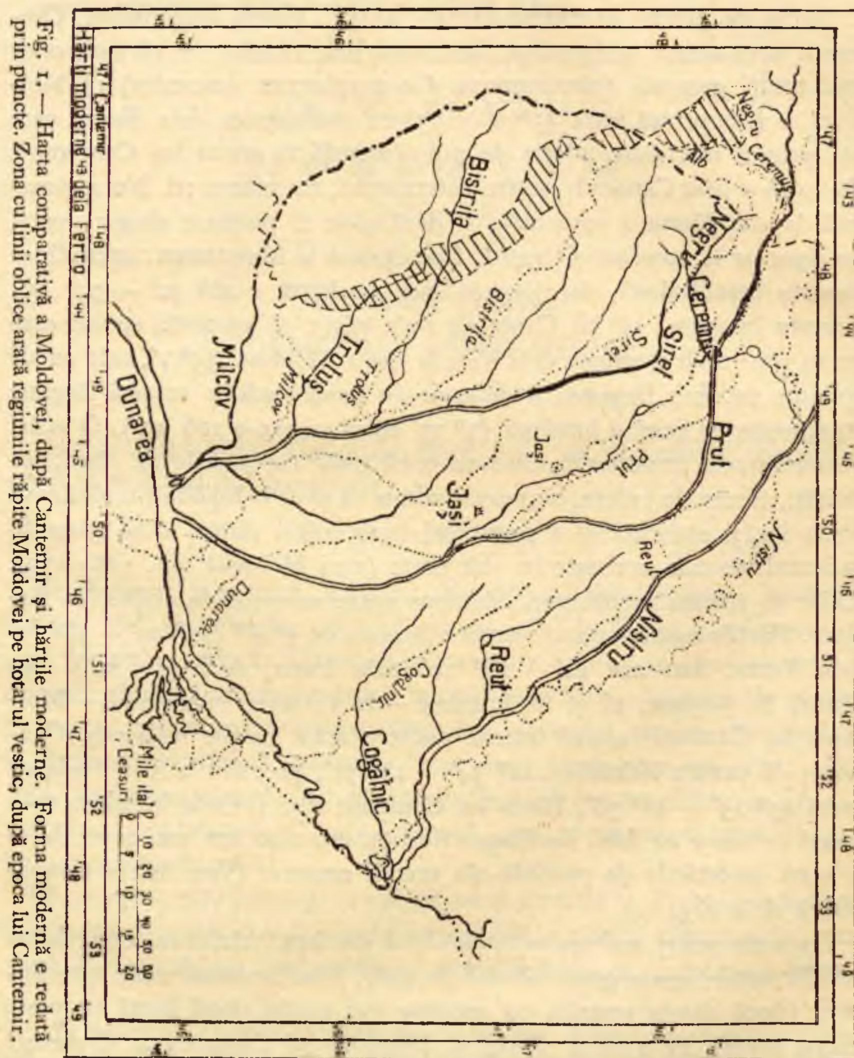

Fig. 1. — Harta comparativă a Moldovei, după Cantemir şi hărţile moderne. Forma modernă e redată prin puncte. Zona cu linii oblice arată regiunile răpite Moldovei pe hotarul vestic, după epoca lui Cantemir.

Titlul hărţii, aşezat în colţul din stânga, jos, se află închis într'un cadru semănând cu un cămin monumental. De-asupra, doi îngeri susţin o frumoasă coroană cu cruce, subt care se află un ecusson oval

și *gol*, — ceiace în limbagiul heraldic înseamnă principe care și-a pierdut tronul. In dreapta titlului stă așezată o persoană încoronată și îmbrăcată în hermină, cu capul ușor înclinat, ținând în mână un sceptru și având la spate un caduceu [1]). Alături, pe o coloană retezată, arde o inimă. La spatele acestei persoane, păzește un soldat roman în armură și cu steag. Va fi având vre-o valoare simbolică această întreagă figurație?

In colțul din dreapta, jos, într'un cadru cu ghirlande de flori și fructe se află două scări pentru măsurarea distanțelor, fără nicio indicație. O măsură întră de 60 de ori într'un grad, alta de 20 de ori. Cea dintâiu se referă la milă (italiană), cea de a doua la ceas (turcesc), cum arată și textul (cap. II).

In locul gol rămas în colțul din dreapta, sus, se află roza vânturilor, cu direcția Nordului.

Toate aceste amănunte: meridiane, paralele, scară, direcția Nordului, care unui profan îi par cu totul lipsite de valoare, dar care alcătuesc fundamentele unei hărți, sunt câteva semne, între multe, care se pot adunà din manuscrisele și publicațiile lui Cantemir și care dovedesc o educație geografică foarte temeinică pentru vremea sa. In contact cu savanții dela curtea lui Petru-cel Mare, Cantemir va fi folosit în multe privințe. Dar o hartă de amănunțimea celei pe care o analizăm nu se poate face dela distanță și din simple amintiri. Cantemir trebuie să fi avut adunat un bogat material geografic și cartografic, înainte de 1711. Așà că data 1716, care se atribuie «Descrierii Moldovei» și hărții sale, trebuie înțeleasă numai ca anul terminării redactării complete a acestor lucrări. E de bănuit că proiectul unei hărți a Moldovei s'a ivit în mintea lui Cantemir chiar din anul 1700, când a apărut harta Valahiei a Stolnicului Constantin Cantacuzino [2]). Că erà deprins mai de mult cu lucrări cartografice, avem dovada sigură în acel amănunțit «Plan al Constantinopolei», anexat la «Istoria Imperiului Otoman» (edițiile engleză și germană), plan care nu a putut fi lucrat decât în timpul șederii sale în capitala imperiului turcesc.

---

[1]) D-l Iorga crede că această figură reprezintă Moldova (Comunicare verbală). Pentru armele lui Cantemir vezi Bantiș-Kamenski (1812) tradus de Victor C. Gervescu, *Dimitrie Cantemir, Domnul Moldovei*, Buc., 1902 (planșe).

[2]) Amănunte în această privință în G. Vâlsan, *Opera geografică a lui Cantemir*, în «Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj», vol. II, 1926. Vezi și *Cantemir ca geograf*, în «Revista Științifică Adamachi», 1925.

Să analizăm puțin cuprinsul hărții Moldovei.

Forma țării e exagerat de largă, mai ales între Siret și hotarul Transilvaniei. Ai impresia că D. Cantemir a diformat regiunile cu puține localități ale Moldovei spre a le face să între în cadrul prea larg de meridiane și paralele pe care probabil le imprumută din alte hărți [1]).

Distanța dintre Prut și Nistru e prea îngustă în dreptul județului Dorohoiu. Cursul Dunării și Delta are un desemn sumar, ca în toate hărțile vremii. Râurile sunt foarte gros representate — conform unei mode din acea epocă. Bucovinei *i se alătură Câmpulungul rutenesc*, *până la Ceremușul negru*, iar hotarul de Apus al Moldovei e împins *până la cumpăna apelor* din Carpații răsăriteni.

Centrul țării, în deosebi regiunea dintre Siret și Prut, cursul Jijiei cu afluenții, cursul Bârladului, mulți din afluenții Siretului sunt mai bine indicate, chiar ca desemn, decât în multe hărți posterioare.

Spre a se vedeà marile deosebiri și nedreptatea care se făceà lui Cantemir atribuindu-i-se harta Büsching, e interesantă compararea între această ultimă hartă și adevărata hartă a lui Cantemir.

La Büsching *proporțiile* sunt aproape inverse. Harta lui Cantemir arată Moldova dintre Carpați și Prut de două ori și jumătate mai mare decât Basarabia, pe când harta lui Büsching arată Basarabia aproape de două ori mai mare decât restul Moldovei. Harta lui Cantemir exagerează mult în lărgime porțiunea dintre Carpați și Siret, pe când harta lui Büsching o strivește atât de mult, încât un râu de importanța Bistriței, însoțit de zeci de sate la Cantemir, pe harta lui Büsching nici nu e semnalat.

Tot așà de interesantă e compararea *reliefului*. Cantemir înregistrează numai munții, cari la el se termină pe linia M-rea Putnei-Baia-Neamțu-Piatra-Ocna-Odobești, ceiace nu-i departe de adevăr. In cuprinsul acestor munți nu notează în special decât: «*Mons Czachlou*», cu o siluetă imposantă, amintind colțul Panaghiei. In ținutul Vrancei schițează munți mai mărunți și pare că vrea să distingă prin desemn depresiunea Vrancei, cum arată și în Nord ținutul Câmpulungului moldovenesc, printr'un gol ocolit de munți. Harta lui Büsching nu respectă

[1]) Că a folosit hărți anterioare se poate ști dintr'un pasagiu din cap. IV, I, 12 al «*Descrierii*»: «Superiora hujus provinciae versus septentrionem, aquae lignorumque penuria colere prohibent, adeoque illa unicum, quod in Moldavia est, sed non adeo magnum eremum constituunt, quae loci pars *in accuratioribus tabulis geographicis*, deserta inscribitur».

nimic din această figurare, asupra căreia Cantemir insistă și în «descriere» (cap. XVI). La Büsching, mușuroaiele de munți sunt presărate mai mult la întâmplare. Copia făcută de ediția Academiei după harta lui Büsching nu e exactă și exagerează mai mult aceste defecte. Regiunea Codrilor basarabeni apare ca un masiv mai înalt decât Carpații; în ținutul Hotinului se înșiră un adevărat lanț de munți, iar în șesul Basarabiei, pe linia vadului lui Traian se află un alt șir de munți și aceștia mai înalți decât Carpații. Astfel de greșeli în nici un caz nu puteau fi făcute de Cantemir, care accentuiază în text că «Basarabia [1]) e toată șeasă, nu are dealuri și păduri deloc» (Cap. IV, II).

Pădurile pe harta lui Cantemir sunt însemnate numai în afară de regiunea munților. In NV ele acopăr toată Bucovina și se întind până la o linie care trece prin Suceava-Botoșani-Dorohoi-Herța. Acest masiv se urcă în stânga Prutului în regiunea Hotinului și se coboară pe Siret, în tot lungul jud. Roman, care se întindeà până la gura Trotușului. Un alt masiv important începe la S de Iași, cuprinde tot jud. Vasluiu și Nordul jud. Tutova și Fălciu, făcând legătură cu centrul Moldovei dintre Prut și Nistru, care e tot împădurit, până la «*Gurabicului*». Pădure întinsă se află iarăș între Bistrița și Trotuș, apoi mai puțin întinsă la N de mănăstirea Adam și în ținutul Tighieciului *(Kigiecz)*.

Toate aceste figurări sunt exacte și corespund cu situația actuală sau cu știrile pe care le avem despre trecut. Intre greșelile hărții lui Büsching menționez numai faptul că înregistrează o întinsă pădure între Soroca și Moghilev, tocmai unde Cantemir înseamnă precis pe harta lui — cum accentuase și în text (cap. IV, I, 12) — *campi deserti!*

Cantemir dă *împărțirea în județe*, neexistentă pe harta lui Büsching, care nu dă de cât distincția: Moldavia superior și inferior. Această distincție — Țara de sus și de jos — probabil din lipsă de spațiu, nu se află pe harta lui Cantemir, deși există în text. Dar limita județelor e desemnată cu deosebită atențiune, astfel că harta lui Cantemir este și *prima hartă administrativă a Moldovei*. In acest loc numirile lor vor fi numai înșirate, rămânând ca descrierea amănunțită să se facă într'un alt studiu:

Districtus Czernaucii, *Chotini*, *Dorohoi*, *Soczaviae*, *Harlev*, *Sorocae*, *Nemcii*, *Kirligatura*, *Iasiorum*, *Orchei*, *Romani*, *Vaslui*, *Lapushae* (sic,

---

[1]) In înțeles restrâns, adică între Dunăre și Valul lui Traian.

evident o greşeală a desemnatorului), *Bacovii*, *Tecuc*, *Tutova*, *Falcii*, *Putnae*, *Cohurluii*, *Ismaili*, *Budzak sive Bassarabiae*. Ţinutul delimitat în jurul Benderului, *alias Tigino*, nu poartă numele de district, ci numai cuvântul singur: *Bender*. De-alungul Mării, care e numită: *Pontus Euxinus*, *Moldavice Mare Niagra*, se află o fâșie îngustă, singură în afară de hotarele colorate în galben ale Moldovei, purtând însemnarea: *Ciliae Akkerman*, și cuprinzând orășelul *Tobak* și cetățile *Kilia olim Lycostomon* și *Czetate Alba nunc Akkerman olim Moncastron*, lângă care se află *Ovidy Lacus* [1]) și satul *Kusla* (Câșla sau poate Tusla), Cetatea *Braila*, pe atunci raià, e considerată și ea ca o unitate independentă în harta lui Cantemir și e așezată în mijlocul unui ținut puțin întins, ocolit de un chenar galben.

Dar importanța deosebită a hărții lui Cantemir se arată în *mulțimea numirilor de râuri, orașe, târguri, mănăstiri și sate*. Sunt înregistrate aproape 800 numiri, pe când harta lui Büsching nu are în cuprinsul hotarelor Moldovei mai mult de o sută. O astfel de bogăție nu întâlnim decât abia la sfârșitul secolului XVIII, în marile hărți ridicate de Statele Majore ruse și austriace, sau în hărțile inspirate de aceste ridicări. Niciodată însă, în cursul acestui secol, chiar în astfel de hărți lucrate de grupuri întregi de ofițeri, nu găsim numiri scrise atât de clar și de corect ca la Cantemir [2]). Pentru Bucovina, ținutul Hotinului și mai ales pentru Basarabia în înțeles restrâns — singurul pe care il cunoaște Cantemir — nu avem document cartografic mai vechiu și mai bogat spre a lămurì extensiunea și proporția elementului românesc în aceste provincii. In deosebi interesantă e regiunea grupului de raiale turcești de pe țărmul Mării Negre, între Nistru și Prut, cu multe numiri românești: *Gurabicului*, *Bulboca*, *Bender alias Tigino*, *Purcary*, *Gangura*, *Selcuza*, *Lagale*, *Causzeny*, *Albina*, *Szagalak*, *Tatarpunar*, *Beldipal*, *Bulboca*, *Andrey*, *Dolaky*, *Haidaresty*, *Pereny*, *Hedee* (sau *Nedee?*), *Solaczeny* pe părâul *Salcze*, *Deoke*, *Plop*, *Malurile*, *Tintul*, *Petriceny*, *Cepeny*, *Troian*, *Peliny*, *Brinza*, *Greczeny*, *Cusereny*, *Valeny*, *Bubuyodzy*,

---

[1]) Numire destul de veche în cartografie, fiindcă o găsim pe harta lui Reichersdorfer, dela 1541, subt forma *Vidouo lacus*. Despre el vezi «Descriptio», cap. III la sfârşit, şi cap. IV, Ţinutul Chiliei, nota.

[2]) Greşeli există şi în harta lui Cantemir şi ele sunt aproape inevitabile, dacă ne gândim că harta s'a tipărit în Olanda, de străini, la patrusprezece ani după moartea autorului. Cele mai multe din ele însă pot fi uşor lămurite, fiindcă sunt numai rezultatul unei citiri necorecte a caligrafului, iar nu rezultatul unei înregistrări insuficiente.

Kisla, *Giurgulesty*, *Renii*, *Cartal*, *Satunou*, *Ismail*, *Tobak*, *Kilia*, *Kusla*, *Czetate Albă* [1]).

Față de această hartă, ce rost are harta lui Büsching? Sigur e că, direct sau indirect, desemnatorul hărții lui Büsching a cunoscut harta lui Cantemir. Dovada e în multele numiri care, când nu sunt prea scâlciate, au aspect românesc, cum nu se află pe alte hărți străine ale epocei. Niciun străin nu ar fi scris *Finiria Domnii*, *Stephanestii*, *Renii* (cu doi *i*), numiri care se află întocmai și pe harta lui Cantemir. Siguranța vine mai cu seamă dela o greșeală, pe care desemnatorul hărții lui Büsching o copiază întocmai: *Podul Sipcalinor* (în loc de Lipcani*lor*) se află identic pe ambele hărți. Dar desemnatorul lui Büsching a fost neglijent. El a schimonisit numiri care sunt scrise corect la Cantemir. Astfel Causze*m* (Causzeny), Ada*ni* (Adam), Lafu*na* (Lafund), Szol*cl*ana (Szoldana), Ru*ssid* (Russul), etc. [2]). Probabil Büsching a avut harta lui Cantemir — cel puțin în copie sau în ediția gravată în Olanda — dar pe semne a socotit-o prea veche, prea amănunțită și deci prea costisitoare de reprodus integral. El a adoptat conturul și vecinătățile [3]) după o hartă nouă de dimensiuni reduse pe care o socoteà

[1]) Cantemir doreà să se ştie că Basarabia a rămas românească subt Turci. Vorbind în text despre Basarabia, «quae tertia olim erat Moldaviae pars», insistă: *oppida et pagi pleni sint moldava gente*», iar la *Renii* (sic, şi în hartă şi în text; de la *rènie*, pl. rènii = prundiş, dâmb de nisip pe marginea râului? Cuvântul se aude cu acest înţeles în ţinutul Brăilei) adaogă: «Ibi nullus Turca; praesidium christianis constat, qui *omnes natione Moldavi sunt*, ipsiusque praefectus» (IV, pp. 19 şi 22).

[2]) E interesant felul cum rezolvă Cantemir pe această hartă problema ortografiei cu litere latine. In genere, normele sunt următoarele: *ĭ* (scurt) = *y*, *i*: Mindresty, Toderesti; *â*, *î* = *y*, *i*, *a*: Cympullung, Kyndesty, Hirlau, Sirbeni, Pomarla; *ă* = *a*, *o*: Vladeny, Troisteny; *ţ* = *c*, *cz*, *tz*, *z*, *sz*: Pribacaucy, Niamcz, Solonetz, Cozmani, Szibanesty; *ş* = *ch*, *sch*, *ss*, *sz*, *s*: Botachanii, Plechesty, Cirimusch, Russy, Szoldanesty; *c (e, i)* = *cz*, *z*, *dz*: Czudiul, Tecuczi, Racazun Bubujodzy; *g* (*e*, *i*) = *dz*, *g*; Pars Dobrudziae, Giurgulesty; *f* = *f*, *ph*: Lafund, Stephanestii; *j*=*z*: Zizie, Adzudul. Consecvent însă nu e, nici chiar când repetă acelaş cuvânt. Astfel: Cympullung şi Kympullung, Czernaucii, Cernaucii, Czernaucy, Tecuczi, Tecuc.

[3]) La Cantemir, vecinătăţile sunt: *Pars Transilvaniae*, *Pars Poloniae*, *Pars Podoliae*, *Pontus Euxinus Moldavice Mare Niagra*, *Pars Dobrudziae*, *Pars Ungrovlachiae*. La, Büsching: Transilvania, Pokutia, Podolia, Lat. Braclaviensis, Tat. Crim., Mare Nigrum, Vallachia. In Pars Podoliae, pe ţărmul Mării Negre, Cantemir înregistrează o singură localitate: *Vozia*, numire pe care o dădeau numai Românii cetăţii Oceacovului, unde se duceau numeroase care moldoveneşti cu lemne, grâne, etc. D-l N. Iorga crede că această singură numire este una din dovezile cele mai puternice că harta de faţă este opera unui Român. Dar mai avem o altă dovadă, pe lângă cele semnalate,

mai corectă, mărginindu-se să presare interiorul cu ce i s'a părut mai de seamă din localitățile lui Cantemir, pe care un desemnator le-a copiat în mare parte greșit.

*

După cum s'a arătat la începutul acestei comunicări, sub titlul exemplarului descoperit al hărții lui Cantemir, se aflau două rânduri, scrise mărunt, care trebuie să fi fost rase cu cuțitul. Ele de sigur cuprindeau locul de editură și anul. Prin reproducere fotografică, data, care cu ochii liberi e imposibil de descifrat, apare, dar nu cu deplină certitudine. Așà că până la găsirea unui al doilea exemplar complet, din simpla analiză a hărții nu am puteà ștì nimic sigur în această privință. Se poate însă aflà și pe altă cale data și locul tipăririi, — și în acelaș timp din această cercetare vor ieșì elemente prețioase și asupra autenticității operei lui Cantemir, dacă cele spuse până acum ar mai lăsà cuivà o îndoială.

La Biblioteca Națională din Paris se află o importantă colecțiune de hărți și manuscrise, lăsate «Bibliotecii Regale» de geograful francez I. N. Delisle, care între 1726—1747 a trăit în Rusia și a adunat un bogat material geografic asupra acestei țări. Colecțiunea rămâne neatinsă între zidurile seculare ale celei mai mari biblioteci din lume, dela 1760 până la 1915, când, din fericire, d-l A. Isnard, bibliotecar principal la Biblioteca Națională, o clasează și publică un studiu asupra lui Deslile și colecțiunii sale de hărți[1]). Prin acest studiu am fost pus pe urma multor hărți interesante și a unui întreg dosar privitor la Principele Dimitrie Cantemir, purtând următorul titlu:

Copie de quelques mémoires du Prince Demetrius Cantemir, dernier hospodar de Moldavie, qui m'ont été communiquez à Petersbourg par M. Gross, par l'ordre du Prince Cantemir l'un des fils de Demetrius Cantemir, le 20 juillet 1726.

In această comunicare numai asupra hărții lui Cantemir, nu se pot da amănunte asupra cuprinsului celor 11 memorii, unele de valoare

că harta e a lui Cantemir. Mănăstirea *Mira*, pe Milcov, ctitorie cantemiriană, e scrisă cu litere mari și cu un semn important de mănăstire, cum nu mai e trecut niciun alt așezământ mănăstiresc.

[1]) A. Isnard, *Jos.-Nicolas Delisle, sa biographie et sa collection de cartes géographiques à la Bibliothèque Nationale*, «Bulletin de la section géographique», Paris, Imprimerie Nationale, 1915.

geografică și etnografică, în parte cunoscute dar în parte necunoscute, cu toate că destul de importante mai ales pentru înțelegerea lui Cantemir ca geograf [1]). Menționez numai însemnarea lui Delisle pe al XI-lea memoriu:

«*Copie du commencement de la description de la Moldavie, composée en latin par le prince Demetrius Cantemir, qu'il avoit intitulé: Dacia vetus et nova. Ce livre m'avoit été communiqué à Petersbourg, en 1726, par l'ordre de son fils*, avec une grande carte faite à la main; *mais je n'us pas le temps de prendre une copie de l'un ni de l'autre, mais seulement du commencement du livre... Depuis ce tems là* j'ay reçu d'Hollande une réduction gravée de la carte *de Moldavie du prince Cantemir. Voir mes cartes gravées, portefeuille no. 11, article 96.* Cette carte est datée de l'année 1737» [2]).

Inutil să comentăm prea mult acest citat. Delisle a avut în mână *harta manuscrisă, mare*, a lui Cantemir. Ulterior el primește din Olanda o hartă gravată la 1737, pe care *o recunoaște ca o reducere a hărții lui Cantemir*. Imi pare că prin această notă paternitatea hărții aflate la Biblioteca Națională e suficient stabilită, odată cu locul și data publicării. Tot prin acest citat mai aflăm de un alt titlu pe care Cantemir il înscrisese pe Descrierea Moldovei: *Dacia vetus et nova* — dacă Delisle nu face vre-o confuzie [3]). Asemenea mai aflăm că harta lui Cantemir a fost distribuită și probabil pusă în comerț. Ar fi de mirare ca într'un timp relativ scurt să fi devenit atât de rară. Probabil bibliotecile din Olanda, care nu au fost cercetate de Români, o au în colecțiunile lor de hărți — și poate se va fi găsind chiar la anticvarii din orașele Apusului.

*

Cercetând imensul deposit de hărți tipărite și manuscrise rămas după urma geografului Jean-Baptiste Bourguignon d'Anville, am

---

[1]) Vezi articolul amintit: *Opera geografică a lui Cantemir*, de G. Vâlsan, în «Lucrările Inst. de Geografie din Cluj», vol. II, 1926.

[2]) Păstrez intactă ortografia lui Delisle.

[3]) Interesant că și d'Anville cunoaște acest titlu. Din hărțile lui Cantacuzino, a lui Cantemir și a unui nobil transilvan, el doreà, la 1771, să facă o singură hartă, «un morceau précieux pour la Géographie». La aceasta, adăogând într'un colț aceiaș hartă, redusă, cu localitățile cunoscute în antichitate, să puie titlul «*Dacia vetus et nova*». Vezi nota dela p. 5.

adunat alte știri în legătură cu harta lui Cantemir, care nu sunt lipsite de interes.

D'Anville, cel mai mare geograf francez al vremii sale, care se distingeà prin rigurozitatea și spiritul critic fin și just întrebuințat în scrierile și hărțile sale, rămase și acum cu o mare valoare documentară, și care s'a ocupat de aproape și cu simpatie de poporul nostru și de țările noastre, — a cunoscut, tot prin Antioh Cantemir, harta manuscrisă a lui Dimitrie Cantemir. A copiat-o în întregime și a utilizat-o conștiincios în operele sale cartografice, considerate ca cele mai perfecte ale secolului XVIII. El o spune singur în «Mémoire sur les peuples qui habitent aujourd'hui la Dace de Trajan», cunoscut și de V. A. Urechiă și de care s'a amintit mai sus. De acolo știà Urechiă — fără să folosească această prețioasă știre — că harta Europei tipărită de d'Anville, la 1761, e făcută, cât privește Moldova, după însuși manuscrisul lui Cantemir.

In această privință se mai pot adăogà câteva lămuriri.

D'Anville folosește prescurtat manuscrisul lui Cantemir — vre-o 200 numiri din 800 — în prima ediție a hărții Europei, din 1761. Opera «Mémoire sur les peuples...», în care d'Anville nu cunoaște decât tot acest izvor, apare în 1771. Peste opt ani însă, la 1779, apare o nouă ediție a hărții Europei, în care toată Moldova și o mare parte din Valahia — aceasta lucrată după harta Stolnicului Constantin Cantacuzino — sunt complet schimbate ca formă și ca numiri de localități.

Ce se întâmplase, ne lămurește însuși manuscrisul original al hărții Europei, pe care l-am aflat în enormul material rămas dela acest învățat. Pe original se vede lipită, peste desemnul după Cantemir și Cantacuzino, corecțiunea nouă a Moldovei și Munteniei până la Olt. Pe cadrul acestui original se află nota: «Correction faite de la Moldavie et Valachie presqu'entières, en mai 1779, d'après la carte russe de M. *Schmidius*».

Deci d'Anville, între 1771—1779, a intrat în stăpânirea unei hărți rusești care-i pare mai bună decât ale lui Cantemir și Cantacuzino, și după care preface, în harta Europei, toată Moldova și mai toată Muntenia. Acest fapt e interesant căci confirmă o hipoteză făcută aiurea [1]) că Rușii, cam dela jumătatea secolului XVIII, au făcut cercetări originale cartografice în Principate. Faptul că harta lui d'Anville e schimbată numai până la Olt, dă de bănuit că harta lui Schmidius nu erà

---

[1]) G. Vâlsan, *Românii din Dobrogea (de pe o hartă din circa 1769—1774)*, «Analele Dobrogei», I (1920), p. 532 sqq.

superioară hărților anterioare decât dela această linie spre Răsărit. E posibil că însăși lucrările cartografice de amănunt pe care se sprijineà Schmidius să nu fi trecut linia Oltului — și aceasta ne-ar aduce la vremea când Austriacii nu se retrăseseră din Oltenia (1739).

Ştim și care erà această hartă a lui *I. F. Schmidius* (probabil șef al serviciului cartografic rus, căci multe hărți oficiale ruse, din prima jumătate a sec. XVIII îi poartă numele — v. colecția hărților Delisle) Ea se numeà: *Principatuum Moldaviae et Valachiae tabula geographica generalis* și erà alcătuită din trei foi (dimensiunea unui grad: 34 linii, adică 76 mm 5). Aceste știri se pot aflà într'un inventar manuscris al colecției d'Anville, la No. 5321. D'Anville cu propria lui mână o notează ca «bonne carte». In acelaș inventar se află o știre mult mai prețioasă, asupra însuși originalului hărții lui Cantemir. Copia (care a dispărut din colecție), făcută în întregime de d'Anville, e catalogată la No. 5323. Erà alcătuită din o foaie mare. Gradul aveà dimensiunea de 55 linii, deci 124 mm. Așà că *întreaga hartă originală a lui Cantemir trebuie să fi avut aproximativ dimensiunile 850×650 mm.* Aceasta explică de ce Delisle, în pasagiul manuscris pe care l-am citat, notează că a primit din Olanda o *reducțiune* gravată a hărții lui Cantemir, căci în adevăr harta gravată în Olanda are dimensiuni mai reduse (510 × 385).

Harta lui Schmidius utilizată de d'Anville nu am găsit-o încă, precum nu am găsit nici copia originalului lui Cantemir lucrată de mâna lui d'Anville. Colecțiunea, care treceà de 10,000 numere, numai hărți, a fost în mare parte risipită. Dar din modificările pe care d'Anville le face după Schmidius, în ediția II a hărții Europei, se poate spune că în adevăr acest cartograf făcuse o hartă mai bună decât ale lui Cantemir și Cantacuzino, numai în ce privește conturul țărilor și cursurile râurilor. Ea e cu mult inferioară în privința numirilor de localități, înregistrate foarte alterat [1]). Astfel că d'Anville, adoptând pe acest Schmidius, cu desăvârșire ignorant în limba românească, capătă un contur mai corect al țărilor noastre, dar pocește, la rândul lui, mai toate numirile atât de bine scrise de Cantemir și Cantacuzino. Cum această

[1]) Câteva exemple: Argis, din prima ediţie, devine Kordedeardy, Chimpina e schimbat în Kinkina, Buseo în Buzow, Braïla în Ibrail, Barlad în Birlat, Racova în Guracova, Tazleu în Tasloi, Totrusz în Tatruz, Skieie în Skicie, Stephanestii în Stephanowze, — pe lângă alte numiri inexistente, care apar numai în a doua ediţie: Carolunga (în Brăila), Fromacy şi Unczina (mănăstiri lângă Bucureşti), Mangit, Orduk› Maktyn, Tieczu (în Basarabia), etc.

frumoasă hartă a Europei de d'Anville a fost celebră, nomenclatura țărilor noastre dela a doua ediție a suferit un mare regres — toți imitatorii au copiat de acum în hărți și atlase numirile greșite adoptate de d'Anville — și toată contribuția geografică românească în această direcțiune a fost pierdută pentru timp de un secol.

Harta lui Cantemir nu a fost utilizată de d'Anville numai în harta Europei. Există o hartă a acestui autor mult mai importantă pentru noi, în care Cantacuzino și Cantemir sunt folosiți în măsură mult mai mare decât în harta Europei. Aceasta e o proiectată «hartă a Ungariei» atât de frumoasă încât ajunge să privești originalul ca să afirmi că rar, chiar pe vremea noastră, se poate obține ceva mai frumos ca execuție. Trebuià să fie lucrată pe două foi. Avem norocul că d'Anville a terminat foaia orientală cu Transilvania, Moldova și Muntenia și a gravat-o. Auzind în timpul lucrului că la Nürnberg se prepară o hartă a Ungariei în patru foi, și fiind de o rigurozitate extremă în lucrările sale, a oprit gravura foii occidentale și nu a mai dat la lumină această admirabilă operă, care, deși gravată, are valoarea unui manuscris, fiindcă nu există decât în două exemplare la Biblioteca Națională din Paris [1]). Ea este posterioară primei ediții a hărții Europei, dar anterioară secundei ediții — deci dintre anii 1771—1779. V. planșa II.

Pentru noi e o hartă de mare valoare. Izvoarele ei sunt curat locale: pentru Țara-Românească, harta Stolnicului Constantin Cantacuzino, dedicată unui Comnen, arhiepiscopul Dristorului și tipărită la Padova în 1700, — până acum nedescoperită în original; pentru Transilvania o mare hartă manuscrisă a unui «nobil transilvan», pe care d'Anville o găsește mai bună decât vestita hartă a lui Müller și o copiază, reducând-o; pentru Moldova, harta manuscrisă a lui Dimitrie Cantemir. E întâia oară când țările românești dau, împreună, o însemnată contribuție de valoare științifică în domeniul geografiei.

Comparând harta Europei, ale cării izvoare le cunoaștem din «Mémoire sur les peuples qui habitent aujourd'hui la Dace de Trajan», cu harta Ungariei și cu harta care poartă numele lui Cantemir și a fost

---

[1]) Amănunte asupra acestei hărţi se pot cetì în M. de Manne, *Notice des ouvrages de M. d'Anville*, Paris, Impr. Delance, an. X (1802), p. 77, care pare a cunoaşte copia originalului lui Cantemir din colecţia d'Anville: «M. d'Anville avoit formé une collection de cartes, tant gravées que manuscrites, la plus complète et la plus précieuse qui ait peut-être jamais existé. Les Savans, les Voyageurs, les personnes éclairées de tout rang et de tout pays, *des Princes même*, s'étaient empressés de l'accroître...» (p. 38).

gravată în Olanda, nu mai poate rămâneà nici-o îndoială asupra paternității acesteia din urmă. Toate numirile din harta Europei se află în harta Ungariei, care cuprinde și alte multe numiri pe de-asupra. Toate numirile din cuprinsul Moldovei din harta Ungariei se află în harta gravată în Olanda, cu singura deosebire că ortografia e cevà mai simplificată la d'Anville. Deci autenticitatea hărții lui Cantemir este dovedită încă odată și pe această cale.

Cum a ajuns harta lui Cantemir în Olanda și dece s'a tipărit la 1737 sunt întrebări la care deocamdată nu se poate răspunde decât vag. Din biografia lui Cantemir, făcută de Beer la 1783, știm că Antioh Cantemir, numit ambasador la vârsta de dăuăzeci și trei de ani, a plecat la 1732 din Rusia la Londra și că în drum s'a oprit la Haga, unde proiectà să tipărească «Descriptio Moldaviae» a părintelui său. S'a făcut multă discuție în jurul acestui punct: dacă «Descriptio» s'a tipărit și la Haga. Fapt sigur este — din cele ce s'au văzut mai sus,— că cel puțin harta lui D. Cantemir s'a tipărit în Olanda, după cum certifică Delisle. Dacă s'a tipărit și «Descrierea Moldovei» în 4°,cum pretinde de Beer și Bantiș-Kaminski, care citează între operele lui Cantemir «Starea contimporană a Moldovei în limba latină, cu o hartă topografică a acestei țări, tipărită în Olanda» [1]), nu se va lămurì dacă nu se cercetează și bibliotecile din Olanda, *ceeace nu s'a făcut*. Căci și în această chestiune, ca și în altele, discuția s'a dus din cabinete, fără cercetări la fața locului, sau cu cercetări în fugă și fără sistemă, ca ale lui V. A. Urechiă. Un lucru rămâne câștigat: avem acum harta adevărată a lui Cantemir. E o datorie pentru noi ca această hartă necunoscută, cu care cultura românească se poate în deosebi mândrì, să fie cât mai perfect reprodusă și să înlocuiască cât mai repede, în Descrierea Moldovei, schița falsificată a lui Büsching care înjosește opera acestui Principe al științei românești.

---

[1]) Citat după traducerea lui Victor C. Gervescu, o. c. Vezi în această privință amănuntele date de O. Densusianu, *Notițe asupra lui Dim. Cantemir*, în «Revista critică-literară», II, Iași 1894, pp. 62—68. De altfel, din titlul citat mai sus, «tipărită în Olanda» se referă poate numai la hartă, iar nu la text, şi numai neclaritatea acestui titlu va fi făcut să se înțeleagă că şi textul a fost tipărit în Olanda.

EXPLICAREA PLANŞELOR

PLANŞA 1. — Harta Moldovei de Dimitrie Cantemir, după exemplarul tipărit în Olanda la 1737 şi descoperit la Bibliothèque Nationale din Paris. Reproducere micşorată după originalul, care are dimensiunile 510 × 385 milimetri.

PLANŞA 2. — Harta «Ungariei» (foaia orientală) de J. B. d'Anville, după originalul aflat la Bibliothèque Nationale, Paris. Izvoarele acestei hărţi, lucrată — între 1771-1779 şi gravată dar nepusă în comerţ, au fost: Harta Moldovei de D. Cantemir (planşa 2); Harta Valachiei de Stolnicul C. Cantacuzino, din 1700 (nedescoperită) şi o Hartă a Transilvaniei, manuscrisă, a unui «nobil transilvan» (nedescoperită).

PRINCIPATUS
MOLDAVIÆ
nova & accurata
DESCRIPTIO
Delineante Principe
DEMETRIO CANTEMIRIO
PARS POLONIÆ
PARS TRANSILVANIÆ
PARS PODOLIÆ
PARS UNGROVLACHIÆ
PARS DOBRUDZIÆ
PONTUS
EUXINUS Moldavice
MARE NIAGRA
BUDZAK
DISTRICTUS SOROCENSIS
DISTRICTUS DOROHOI
DISTRICTUS HARLEV
IASIORUM
DISTRICTUS ORCHEI
DISTRICTUS BACOVII
DISTRICTUS ISMAILI
COHURLUI
BENDER
Camenieza
Mogilow
Colomia
Stephanestii
Czernauczi
Roman
Piatra
Bacow
Vozia
Czetate Alba nunc Akierman olim Moncastron
Kilia Lycostomon
Ismail
Cartal
Reni
Braila
Danubius
Oblicicza
Tulze
Ister

ECHELLE DES LIEUES
GRANDES LIEUES DE HONGRIE
PETITES LIEUES DE HONGRIE
LIEUES FRANÇOISES
POKUTIE
PODOLIE
UKRAYN
CHOTIN
SOROKA
Dzike-Polie ou Plaines desertes
MOLDAVIE
HARLEU
DOROHOI
FALCII
BESSARABIE
BENDER
ISMAIL
TATARSKI-POLE
DOBRUDZIE
VALAQUIE
BULGARIE
MER NOIRE
Turc. KARA-DEGNIZ
Grec. MAVRO-THALASSA
Russ. et Polon. CZARNE-MORE
Moldo-Vlaq. MARE-NIAGRA
Dristra
Nicopoli
Braila
Galatz
Gallipoli
Plaine de Sophia
MER DE MARMARA
Le défaut de connoissance
n'ayant point permis
de joindre la Bulgarie entière
aux Pays compris dans cette Carte
on a cru ne pouvoir mieux employer cet espace
qu'à donner la continuation de la Route
jusqu'à Constantinople
et une représentation
de la Mer de Marmara
et du Detroit des Dardanelles
ou de l'Hellespont
ECHELLE DES MILLES
MILLES GRECS, employés par les TURCS.
MILLES ROMAINS

CVLTVRA
LEI
30
NAȚIONALA